

Sveriges Radio P1:s romanpris till Agneta Pleijel

När orden inte gör väsen av sig

V arje år väljer en nykomponerad lyssnarjury fram årets bästa svenska roman. Jag deltog som en av åtta lyssnare från skilda delar av landet, ett tvärsnitt av befolkningen. Kulturradion fick i år intressebrev från 450 radiolyssnare. Böckerna hade sållats fram ur fjolårets romanflora av litteraturkritiker och av programledarna Kerstin M Lundberg och Monica Lauritzen.

Vi samlades ett veckoslut i radiohuset i Stockholm med radiofolket och pratade böcker. Den första uppgiften på lördagen var att enas om vilka tre böcker som skulle gå till finalomgången. Järnätter av Mirja Unge, Inbjudan till sorg av Anders Paulrud, Dom av Cilla Naumann och I den Röda Damens slott av Lars Jakobson valdes bort.

På lördagskvällen resonerade vi »unplugged« tillsammans på restaurang Ulla Winblad på Djurgården. Dagen därpå valde vi tillsammans ut en av de tre finalböckerna: Stockholm noir av Aris Fioretos, Lord Nevermore av Agneta Pleijel och Tio syskon i en ömtålig berättelse av Kerstin Strandberg.

Jag kan inte låta bli att lyfta fram de aspekter i böckerna som har anknytning till läkekonsten. Och det är inte svårt att finna dem. Det är kanske med språket och innehållet i en bok som med kroppen och hälsan. När handlingen fångar oss, tänker vi som läsare inte på närvaron av ett språk. När livet är som bäst tänker vi inte heller på att vi har en kropp. Men när plötsligt ett ord eller en kroppslig skavank gör oss påmind om texten respektive kroppen, tappar vi det självklara, tysta förhållandet till det vi har för handen. Att ge sig hän i läsningen är beroende av att själva orden inte gör väsen av sig.

Vi säger också att »hälsan tiger

still«. När kroppen gör sig påmind, när vi i sköna stunder, oväntat och abrupt, blir påmind om att den inte är i harmoni med våra tysta föreställningar om dess möjligheter, då mår vi dåligt. När man är *utom* sig uppehåller man sig i en tillvarodimension som har väldigt lite med den fysiska verkligheten att skaffa.

Mirja Unge berättar i Järnätter om Bente, en vilsegången ung kvinna med ett torftigt språk, på en liten bondgård på landsbygden, långt från det som, all-

och skötseln av djuren och för att sedan få sparka av sig träskorna och lägga sig någon timma på kökssoffan bland flugor och kolukt. Bente ska göra rent i laddugården. Hon skjuter dyngan framför sig med hjälp av händer och kraftiga lår. Plötsligt ser jag ordet »spade« i boken, när jag i min skapade bild av Bentes värld ser en »skovel«. Jag tappar tråden och känner plötsligt att jag ligger obekvämt och hör att radion står på i rummet.

Aris Fioretos: »De båda vakna männen i kupén vek ihop sina tidningar, höjde blickarna och grimaserade synkroniserat, som om de just druckit samma ricinolja...« Den och många andra meningar gör mig medveten om att jag håller i en bok. Joseph Conrad skulle ha beskrivit samma sak med andra ord.

Kanske kan läsandet påminna oss om vad vi gör som läkare. Vi har ofta synpunkter på människors vikt, blodfett, rökvanor och t ex alkoholbruk. Vi gör dem kanske medvetna om det som de lyckligen glömt, kanske just genom att ofta göra det som vi ifrågasätter. En patient med MS mår garanterat bäst när hon inte drivs att tänka på sin kroppsfekter. Samma sak gäller också de som har diabetes.

Mina reflektioner ska inte tolkas som kunskapsfientlighet. Den som gör det kanske just besväras av att min text gör honom eller henne medveten om att rutinmässigt, vardagligt handlande har en teoretisk grund som för länge sedan sjunkit

i tystnadens mörker – och som kan ifrågasättas.

Kanske metarefleksion över fenomenet läsning kan leda till att vi, när vi ger råd till människor om deras fysik, samtidigt tänker på att förhålla oss så lyhört att vi inte stör dem i deras tillvaro som meningssökande och meningsskapande personer.

Vårt primära mål som människor är att fullfölja vårt en gång satta mönster

mänt sett, gör livet omväxlande. Texten får mig att bli vän med Bente och jag känner för henne. Uttråkad går hon där i sina säckiga vardagskläder. Överläppen är utspänd av en stor snusprilla. Bakfull av öl, tom i tankarna. Bente har haft ringa möjligheter att utveckla sig i umgänge med andra ungdomar. Modern är psykotisk.

Nu ser jag Bente bortom orden, upptagen av att stöka undan mjölkningen

av möjligheter, att bli de vi är, existentiellt sett. Den som upplever sin framtid mörk, utan att kunna peka på något speciellt, förhåller sig på ett eller annat sätt till det som ska komma. Vi har just sett att en önskad kroppssensation kan driva oss tillbaka ur en skönt hängiven och oreflekterad tillvaro.

Det förhållandet går att vända på i tankarna. Anta att en person riskerar att bli påmind om sin sviktande förmåga att nå delaktighet i en värld av mening, och att han fruktar att han har eget, personligt ansvar för det som håller på att ske. Då kan han använda den mänskliga möjligheten att omedvetet »tona in« en lägre symbolnivå och uppleva sig drabbad av en sjukdom, ett smärttillstånd, yrsel, trötthet, ryggont osv. Då återskapas kontakten med meningsvärlden, men bara under förutsättning att han möter en läkare som letar efter de fel som han upplever och som han inte har. Samma nödlösning kan tvinga honom att hålla fast vid sin sjukdomskänsla.

Det är inte unikt för människan att ta till kroppen när tillvaron hotas. En tofsvipa kan, som jämförelse, avleda rovdjur från bo och ungar genom att »spela« fysiskt skadad.

Det är inte säkert att smärta ska uppfattas åtskild från sitt personliga sammanhang. När de som tror så säger att det är viktigt att människor får en trovärdig förklaring till sina symtom, försöker de ofta förklara också icke-tekniska, mänskliga skeenden i termer av orsak och verkan. Kritik av den tysta teorin bakom en sådan omhulad föreställning kan väcka irritation. Här har vi det igen! Plötsligt väcks den fragmentlärde av »opassande« ord. Hans »självlärt rätt« teori ifrågasätts på ett hotfullt och oklart språk. För att slippa ompröva den plattform på vilken specialistens världsbild vilar låter han den mekanistiska människosynen innefatta också kritikern – som diagnostiseras.

Agneta Pleijel korades som segrare. Ett väsentligt tema i hennes bok *Lord Nevermore* är polariteten mellan vetenskap och konst. Handlingen spänner över hela 1900-talet. Huvudpersonerna är dels två polska vänner, Bronislaw och Stanislaw med förlagor i både vetenskaps- och konsthistorien, dels Bronislaws hustru, Ellie Rose, från Au-

stralien, en fängslande lågmäld feminist. Vi lär känna dem från tidig barn- och följer dem till deras död.

Stanislaws far är framstående konstnär som pådyvlar sin son en fri uppfostran. Det gör sonen både till en galenpanna och i stånd att se och möta världen med klar blick. Vi får tidigt i boken veta att antropologen Bronislaw fått ett forskningsstipendium för att utforska en primitiv infödingkultur. Han är tveksam till att ta med sig sin vän Stanislaw, som med sin hållning hela tiden stör hans möjligheter att förenkla verkligheten så som vetenskapen kräver. Kärleken och vänskapen mellan dem gör ändå att de far iväg tillsammans.

Sammanbrottet kommer då de blir oense om vägval i den australiska djungeln, en symboliskt stark scen. Stanislaw går vilse och blir infångad av en stam vildar. När Bronislaw efter ett dygn finner sin vän liggande naken på en bambuställning över en eld osäkrar han sitt gevär. I själva verket försöker vildarna bota Stanislaws olidliga klåda genom att röka bort hans loppor. Han skrattar ut sin skräckslagne vän och får infödingarna att skratta med. Bronislaw tvingas här inse att hans fåfänga mål med hela resan – och livet! – är att bli berömd forskare och att infödingarna är hans medel.

Stanislaw åker hem från Australien och tar värvning för Ryssland, en handling som får fadern, förespråkaren för det fria valet, att dö av hjärtslag. Efter sin egen död blir Stanislaw hyllad som stor dramatiker, målare, fotograf och konstnär. Hans mål hade alltid varit att nå den fria formen, meningen bakom orden och att söka livet som det kan vara. I berättelsens slutscen ser vi hur en amerikansk dotterdotter till Bronislaw är med om att gräva upp och hämta hem den döde Stanislaw från en gränsby mellan Polen och Ukraina år 2000. Han begravs igen hemma i Polen, där ett av hans skådespel uppförs.

Bronislaw, internationellt berömd antropolog och föreläsare, slutar sitt välordnade liv på en bänk i Central Park i New York. Där ges vi tillfälle att summera och sammanfoga det tre huvudpersonernas liv. Få episoder är förutsägbara. Inga svar ges. Men hur starkt upplever man inte alla tysta frågor!

Ellie Rose, Bronislaws hustru, är en fängslande och väl sammanhållen person och hon spelar stor roll för förståelsen av de båda andras liv. Jag önskar att många lär känna också henne!

Vad säger oss boken? Agneta Pleijel genomför sitt projekt på ett briljant sätt när hon låter vår bild av de tre huvudpersonerna växa fram. De är livs levande för mig. Sällan möts jag under läsningen av ord, miljöer eller historiska skeenden som får mig att bli medveten om min faktiska omvärld – och att jag har en bok framför mig.

Medan vetenskapen har till uppgift att skapa klarhet i faktavärlden är konstens roll att hjälpa oss att få struktur på upplevelsernas värld. Vi läkare kan bli påmind av Lord Nevermore att vi själva söker vissa drag i mötena med patienter genom att prioritera det som ger oss mening, selektivt se det som gör vår tillvaro tankemässigt minst energikrävande. Samtidigt vill kanske också våra patienter se sig på samma sätt för att inte heller behöva ompröva egna skapade nödlösningar, till exempel att vara oskyldigt drabbade.

»Det måste ju va' nå'nting!« säger patienten. »Ja, du måste väl ha nå'nting?« undrar vi.

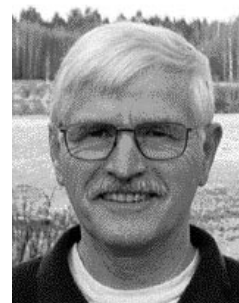

FOTO: CHARLOTTA RÄDDMAN/DALA-DEMOKRATEN

KRÖNIKÖR: **Olle Hellström**
med dr, distriktsläkare, Vansbro,
Centrum för Klinisk Forskning
i Dalarna, Falun
olle.hellstrom@ltdalarna.se
ILLUSTRATION: **May Strandberg**